

Henrik Gabriel Porthan 2020-luvulla

Jukka Sarjala

Kuninkaallisen Turun akatemian professori, kanslianeuvos Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) oli ”mies vailla komplekseja”, toteaa Rafael Koskimies teoksessaan *Porthanin aika* vuodelta 1956. Arvio on osuva. Porthan tunnetaan hiukan kuivakkaana oppineena ja empiirisesti asennoituneena humanistina, joka oli käytökseltään nuhteeton ja vaatimaton. On kaiken kaikkiaan vaikea kuvitella, että hänen elämänsä tarjoaisi skandaalinkäryisiä yksityiskohtia tai jännittävän dramaattisia käänteitä. Niinpä hän on jäänyt akateemisen maailman klassikoksi, jonka tuotantoa ja toimintaa tutkitaan lähinnä tieteenhistoriassa, olkoonkin että hänen nimensä esiintyy koulu- ja oppikirjoissa. Tämä essee valottaa hänen henkilökuvansa eri puolia, minkä ohella pohdin, mitä kiinnostavaa hänestä voisi löytyä omalle ajallemme.

Porthan on kuuluisimpia 1700-luvun suomalaisista tieteenharjoittajista. Hänen asemansa ja maineensa on vakiinnutettu Turun Porthan-Seuran julkaisemalla 13-osaisella koottujen teosten sarjalla *Opera omnia*, jonka ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1939, viimeinen 2007. Lähempää tutustumista hänen tieteelliseen työhönsä Turun akatemian disseraatioissa ja julkisissa luennoissa vaikeuttaa nykypäivinä yleisesti heikko latinan taito. Tosin häneltä on säilynyt myös ruotsinkielisiä, yksityisopetuksena annettuja luentosarjoja ja ruotsiksi laadittuja kirjoituksia ja sanomalehtikirjoituksia. Porthan oli kaunopuheisuuden eli latinan ja roomalaisen kirjallisuuden professori, joka hallitsi antiikin auktorit, mutta vailla runoilijan tai loisteliaan kirjeenkirjoittajan kykyjä. Hän ei myöskään ollut syvämielinen teoreetikko, minkä hän avoimesti myönsi. Sen vastapainoksi hänestä sukeutui tavattoman

monipuolinen oppinut, polyhistori, joka tunsi perusteellisesti lähes jokaisen humanistisen tutkimuksen alan 1700-luvun jälkipuolella.

Vaikuttaa siltä, että Porthanin monipuolisuus ja hänen aikansa tieteiden järjestelmä on muodostunut jonkinlaiseksi kompastuskiveksi häntä koskevan laajan elämäkerran kirjoittamisessa. Ainoa perusteellinen esitys hänestä on toista sataa vuotta sitten ilmestynyt Magnus Gottfrid Schybergsonin *Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning 1–2*. Sitä ennen ja sen jälkeen on toki tehty erillistutkimuksia Porthanin toiminnan osa-alueista tai katsauksia tämän polyhistorin lähes koko tieteellisestä profilista. Uusia biografisia kokonaisesityksiä ei ole kuitenkaan ilmaantunut joitakin suppeita kirjoja lukuun ottamatta. Tieteenalojen eriytyminen ja tutkijoiden erikoistuminen ovat johtaneet siihen, että nykypäivinä harva humanisti vetää monialaisuudessaan vertoja Porthanin kaltaiselle monitietäjälle.

Teksteistä arkipäivään

Varteenotettava vaihtoehto nykytilanteessa on, että monin tavoin valotettu Porthanin kirjallinen tuotanto jätetään toistaiseksi rauhaan ja keskitytään muihin teemoihin. Tämä voisi olla viisasta yksistään jo siksi, että syventyminen vaikkapa Porthanin laatiimiin Paavali Juustenin *Suomen piispainkronikan* kommentaareihin saattaa temmata sinnikkäänkin lukijan hämärän rajamaille. Teos näet sisältää runsaat tuhat sivua saksalaiseen malliin *Noten ohne Text* eli viittauksia ilman tekstiä. Julkaisujen sijasta olisi kiinnostavaa tutustua paremmin Porthanin ajan tieteelliseen miljööseen, tieteenharjoituksen ja opetuksen arkipäivään sekä tämän latinan professorin seurusteluun Turun säätyläispiireissä. Porthan osasi kertoa ja juoruilla kaupungin kuulumisista, mistä todistaa hänen kirjeenvaihtonsa.

1700-luvun jälkipuolella ei ollut käytössä internetiä, älypuhelimia eikä sähköisiä tietokantoja. Siitä syystä aina joskus aprikoi, millä tavoin ja apukeinoin Porthan ehti tehdä valtavan elämäntyönsä, vaikka hän olikin kuollessaan jo 64-vuotias. Vuosina 1777–1804 hoitamansa professuurin ohella hän huolehti vuosikymmeniä akatemian kirjastosta, sen uusista kirjatilauksista ja tieteellisten julkaisujen vaihdosta, toimitti sanomalehtä *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo*, osallistui Aurora-seuran toimintaan 1770-luvulla ja teki virikerikkaan ulkomaanmatkan Pohjois-Eurooppaan vuonna 1779. Porthanin johdolla tarkastettiin akatemiassa noin 210 dissertaatiota, joista hän kirjoitti ainakin puolet. Kesäisin hän teki lisäksi aineistonkeruuta eri puolilla Suomea, ja hän julkaisi laajasti maamme historiaan liittyviä historiallisia lähteitä.

Yllä kuvattua työmäärää selittää Porthanin perheettömyys, mutta se ei ole koko totuus. Hän tuskin liioitteli päiviensä kulkua vastatessaan vuonna 1783 akatemian varakanslerille piispa Jakob Haartmanille, joka oli lähettänyt huomautuksen konsistorille professorien ahkeruuden puutteesta:

Luennoin julkisten luentotuntieni lisäksi 12 tuntia viikossa; kertaan julkisia luentoani lisäksi kaksi tuntia; pidän osakuntakokouksia joka keskiviikko ja lauantai kolme tuntia ja otan vastaan ja korjaan ylioppilaiden latinanharjoituksia samoina päivinä kello seitsemästä aamulla kello 12:een. Enempää ei kai ehtisi edes saksalainen professori. Aikaa tarvitsemme myös valmistautumiseen, omaan lukemiseen (jotta emme kymmenen vuoden kuluttua olisi aivan muodista poissa oppineisuutemme osalta) ja kaikenlaisten kirjallisten tehtävien kanssa puuhaamiseen.

Näistä tehtävistä selviytymistä edisti hänen erinomainen muistinsa. Kun editoin Porthanin estetiikan ja kirjallisuudenhistorian luentojen käsikirjoituksen *Opera omnia*-sarjan osaan XI:1 Matti Klingen, Toivo Viljamaan ja Aimo Hakasen avustamana, latinisti Asko Timonen tarkisti käsikirjoituksen latinan- ja kreikankieliset siteeraukset ja niiden litteroinnin. Osa niiden yksityiskohdista poikkesi antiikin kirjailijoiden teosten auktorisoiduista versioista, mikä sai Timosen päättelämään, että Porthan oli merkinnyt sitaatit muistiinpanoihinsa ulkomuistista. Katkelmien metriikka auttoi toki niiden mielessä pitämistä, mutta tapaus kertoo myös luennoitsijan kyvyistä.

Valistunut uushumanisti

Porthan oli ennen kaikkea klassisten kielten opettaja ja historioitsija. Näiden alojen edustajana hän omaksui 1700-luvulla kukoistaneen uushumanismin, joka tähdensi antiikin kreikkalaisten esikuvallisuutta ja harmonian tajuja. Yleisesti ottaen hänen tietämyksensä oli kuitenkin laadultaan ensyklopedistista. Tuntemattomaksi jäänyt aikalainen luonnehtikin häntä ”kirjallisuuden sanakirjaksi”, minkä Matti Klinge on todennut yllä mainitussa *Opera omnia*-sarjan osassa. Filosofiasa Porthan nojautui John Locken empirismiin ja rationalisti Christian Wolffin ajatteluun. Kustavilaisen ajan valistuksen hengessä hän vastusti taikauskkoa ja ateismia ja karttoi ajan muotivirtauksia kuten animaalista magnetismia tai swedenborgilaisuutta. Hän kävi myös kirjeenvaihtoa tunnetun ruotsalaisen valistushahmon, Ruotsin akatemian pysyvän sihteerin Nils von Rosensteinin kanssa.

Kun Porthania ja hänen näkemyksiään katsoo romantiikan aatevirtauksista käsin, hänen uushumanistinen profiilinsa vain korostuu. Ranskan vallankumous aiheutti hänessä suurta hämmennystä, samoin Immanuel Kantin kriittisen kauden filosofia. Mitä vanhemmaksi hän kävi, sitä selvemmin hän joutui huomaamaan, että akateeminen nuoriso kulki omia polkujaan hänen kasvatustavoitteistaan huolimatta. Ennen pitkää yhteentörmäys oli väistämätön. Vuonna 1796 Porthan kirjoitti von Rosensteinille, että ”kaikista niistä täällä tapaamistani nuorukaisista, jotka Upsalasta ovat tuoneet mukanaan rajattoman kunnioituksen Kantin filosofiaa kohtaan, yksikään ei ole sitä ymmärtänyt, tai kun olen ryhtynyt tutkimaan sen perusteita, osannut selittää sitä”. Jos opiskelijat olivat Porthanin mielestä eksyksissä Kantin transsendentaalifilosofian suhteen, hän ei itse onnistunut aiheessa yhtään sen paremmin. Hänelle kävi kuten on monesti käynyt varttuneen polven edustajille silloin, kun uudet näkökulmat, ajattelutavat ja kielenkäyttö etsivät jalansijaa. Osa vanhemmasta sukupolvesta vieroksuu niitä ja lopulta torjuu sen, mitä se ei käsitä. Oppilaalleen Frans Mikael Franzénille Porthan ennusti Kantin suosion nopeaa katoamista, missä hän raskaasti erehtyi.

Wolffin rationalismin ja Locken empirismin pohjalta Porthan ei osannut lukea uuden ajan merkkejä, mutta turha häntä olisi siitä moittia ja kutsua häntä parantumattomaksi konservatiiviksi. Osa hänen näkemyksistään ja toiminnastaan osoitti kaikesta huolimatta eteenpäin. Tämän voi havaita vaikkapa hänen lähdekriittisissä taidoissaan historiallisten dokumenttien käytössä ja hänen kiinnostuksessaan pedagogisiin kysymyksiin ja kansanvalistustyöhön. Lisäksi Porthanin tutkimukset tarjosivat virikkeitä ja aineksia varhaiselle suomalaiselle kansanrunouden keruulle, maantieteelle ja kielentutkimukselle. Mutta jos Porthanin työssä versookin muutamia varhaisromantiikan aineksia, hän jää kokonaisarviossa silti 1700-luvun valistuksen edustajaksi.

Porthan tänään

Turussa Vanhan Suurtorin tuntumassa vuonna 1864 paljastettu Porthanin patsas on Suomen vanhin henkilöä esittävä julkinen muistomerkki. Vaikka tuon ajan eturivin vaikuttaja J. V. Snellman suhtautui kriittisesti Porthanin elämäntyöhön, patsaan kuvaamasta kohteesta oli tuolloin tulossa, tai siitä oli jo tullut, monumentaalihahmo. Artikkelissaan ”Porthanin arkku ja historian perintö” Hannu Salmi on kiinnittänyt huomiota siihen, että Porthania koskevat maininnat ja viittaukset alkoivat kasvaa suomalaisessa sanomalehdistössä 1850-luvulla. Varsin voimakasta kasvu oli seuraavalta vuosikymmeneltä alkaen. Voidaan puhua jonkinasteisesta Porthan-kultista, Salmen mukaan ainakin Porthanin ”kulttuurisesta läsnäolosta”, jonka näkyväksi merkiksi juuri patsas muodostui.

Yllä mainittu innostus johti jopa Porthanin tuotannon osittaiseen julkaisemiseen kirjasarjassa *Opera selecta I–V* vuosina 1859–1873, mutta tämä liikehdintä ei jaksanut ajan oloon kantaa kovin pitkälle. Laajemmin katsottuna Porthanin julkinen näkyvyys ei ole vetänyt vertoja 1800-luvun kansallisten suurmiesten, vaikkapa J. L. Runebergin tai Zachris Topeliuksen suosiolle ja heidän elämäntyönsä esilläpidolle. Porthanin henkilöprofiili on ollut aivan liian akateeminen ja opillinen, jotta laajat kansankerrokset olisivat koskaan voineet kiinnostua hänestä. Jäljelle jää keskeinen kysymys: onko tähän suomalaisen tieteenhistorian klassikkoon ja hänen ajatuksiinsa vielä mahdollista löytää uusia puhuttelevia näkökulmia pelkän oppihistoriallisen kiinnostuksen rinnalle?

Pedagogia, eettiset kysymykset, yhteisöllisyyden tarkastelu ja kulttuuriperinnön välittäminen uusille sukupolville ovat pitkään olleet humanististen tieteiden vahvuuksia. Kyseiset näkökohdat korostuvat Porthaninkin kohdalla. Hänen akateeminen uransa ajoittuu aikaan, jolloin iso osa moderneista ihmistieteistä oli muotoutumassa ja vakiintumassa. Nämä tietojärjestelmän muutokset synnyttivät käsityksen inhimillisesti erityisistä tutkimuskohteista, kuten yhteisön tavoista, erilaisista kulttuureista ja uskomusjärjestelmistä. Ihmisestä tuli muusta luonnosta ja muista olevaisista erillinen tiedon lähde ja kohde. Ajatusta ihmisen poikkeuksellisuudesta kaiken elollisen joukossa on kuitenkin hyvästä syystä kritisoitu ja arvioitu uudelleen viime vuosikymmenien posthumanistisessa tutkimuksessa. Posthumanismi on kyseenalaistanut ihmiskeskeiset tarkastelutavat, jyrkän erottelun luontoon ja kulttuuriin, ihmisen ja eläinkunnan välisen arvojärjestyksen ja näkemyksen ihmisjärjestä ympäristön hallinnan ja hoidon itsevaltaisena takaajana. Siksi yllä mainitut humanistisen tutkimuksen vahvuudet on otettu kriittisen punninnan ja läpivalaisun kohteiksi. Porthanin ajattelu ja toiminta voisivat tarjota näihin tehtäviin havainnollista lähdemateriaalia Suomen tieteenhistorian osalta.

Porthanin oppilaiksi ovat tunnustautuneet vain harvat, muiden muassa Frans Mikael Franzén, mutta hänen opetuksestaan saivat nauttia vuosikymmenien kuluessa lukuisat ylioppilaat. Hän ei ollut merkittävä politiikan teoreetikko. Valistuksen ja saksalaisen populaarifilosofian kannattajana hän piti silti opetuksessaan keskeisenä ohjenuorana moraalin ja ihmisyyhteisöjä koossapitävien voimien tarkastelua. Nämä näkökohdat ovat esillä vaikkapa hänen oppi- ja kirjallisuushistorian luennoissaan tai hänen käsityksissään tunteista ja niiden jäljittelystä yksilöiden välisessä vuorovaikutuksessa.

Olisiko yllä mainittuja teemoja analysoimalla mahdollista nostaa Porthanin näkemyksistä esiin niitä rakennusaineiksia, jotka ovat inhimillistä erityisyyttä korostavana aateperintönä luoneet ja ylläpitäneet humanististen tieteiden itseymmärrystä Suomessa? Tällainen tutkimus valottaisi ihmistieteiden olemassaoloa koskevia perusteluja ja taustaolettamuksia. Se tarjoaisi virikkeitä kriittisille pohdinnoille siitä, mihin suuntaan nykyisten humanististen tieteiden olisi posthumanististen haasteiden edessä syytä kulkea.

Yhteisöllisyyttä eivät muodosta vain ihmiset ja heidän kykynsä ja sosiaalinen vuorovaikutuksensa; maailmassa oleminen on pikemminkin kaiken olevaisen yhteisyyttä ja kansatoimijuutta. Tällaisia kysymyksiä pohdittaessa Porthan ei jäisi 1700-luvulle vaan tulisi modernin aikakauden kynnyksellä eläneenä humanistina vahvemmin osaksi nykykeskusteluja.

Jukka Sarjala
juksar [apud] utu.fi

Jukka Sarjala on filosofian tohtori ja Turun yliopiston dosentti, joka on erikoistunut 1800-luvun kulttuurihistoriaan.

Kirjallisuus

Klinge, Matti, *Mikä mies Porthan oli?*, Tietolipas 116, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1989.

Klinge, Matti & Sarjala, Jukka (toim.), *Henrici Gabrielis Porthan Opera omnia XI:1. Porthans manuskript om estetik och den sköna litteraturen*, Porthan-Seura, Turku, 2001.

Koskimies, Rafael, *Porthanin aika. Tutkielmia ja kuvauksia*, Otava, Helsinki, 1956.

Manninen, Juha (toim.), *Porthanin monet kasvot. Kirjoituksia humanistisen tieteen monitaiturista*, Historiallinen arkisto 114, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2000.

Oittinen, Vesa, ”Popularphilosophie und Kantianismus in Finnland um 1790”, *Kant und die Berliner Aufklärung. Akten des IX. Internationalen Kant-Kongresses. Band V*, hrsg. Volker Gerhardt, Rolf-Peter Horstmann & Ralph Schumacher, De Gruyter Verlag, Berlin, 2001, 573–581.

Saarenpää, Taina, ”Keskiajan pimeydestä valistuksen valoon. Henrik Gabriel Porthan ja Turun tuomiokirkon mustan kirjan asiakirjojen julkaiseminen”, *Ennen ja nyt – Historian tietosanomat* 14:3 (2014), <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108588> (luettu 6.10.2024).

Salmi, Hannu, ”Porthanin arkku ja historian perintö”, *Auraica. Scripta a Societate Porthan edita* 6 (2015), 21–32, <https://journal.fi/aur/article/view/53500> (luettu 6.10.2024).

Sarjala, Jukka (toim.), *Tunteet ja sympatia. Turun Akatemian väitöskirjoja 1700-luvulta*, latinan kielestä suomentanut Sari Kivistö, Faros-kustannus Oy, Turku, 2003.

Schybergson, M[agnus] G[ottfried], *Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning 1*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 83, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, 1908.

Schybergson, M[agnus] G[ottfried], *Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning 2*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 98, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, 1911.

Siuksinen, Jyrki, *Ensimmäinen. Carl Eneas Sjöstrandin istuva Porthan*, Tietolipas 281, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2023.

Tarkiainen, Viljo, *Henrik Gabriel Porthan*, Tietolipas 6, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1948.